π. ΑΝΤΡΕΑ ΣΑΝΤΟΡΟ

Γράμματα από την Τουρκία

Πρόλογος
Σεβ. Μητροπ. Δράμας ΔΩΡΟΘΕΟΣ

Εισαγωγή
ΜΑΤΤΕΟ ZUPPI
Αρχιεπίσκοπος Μπολόνιας

Προοίμιο - Μετάφραση - Σχόλια
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡ. ΥΦΑΝΤΗΣ
Καθ. Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ **ΑΡΜΟΣ**

Πρόλογος

Στό παρόν βιβλίο ἀντικρίζει κανείς τήν εἰκόνα ζωῆς καί δράσης ἑνός πολύ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, πιστοῦ χριστιανοῦ καί ΡΚαθολικοῦ ἱερέα, ἱεραπόστολου καί τελικά μάρτυρα, τοῦ π. Ἀντρέα Σαντόρο (†2005). Βρέθηκε ἀπό τό 2000 μέχρι τό 2005 ἱεραπόστολος στήν Τουρκία, με πρῶτο πεδίο δράσης στά σύνορα μέ τή Συρία καί δεύτερο τήν Τραπεζούντα. Ἴσως ἦταν κι αὐτό ἕνα κίνητρο, ὥστε ὁ προκάτοχός μου Μητροπολίτης κυρός Παῦλος, με ἀγάπη καί πόνο γιά τόν ἡρωϊκό μας Πόντο, νά ἐπιδοτήσει τήν ἑλληνική μετάφραση, ἐπιμέλεια καί παρουσίαση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ π. Ἀντρέα.

Ἡ ἑλληνική μετάφραση καί ἡ ὅλη ἐπιμέλεια παρουσίασης καί ἔκδοσης ἐκπονήθηκαν με ἐπιστημονική σοβαρότητα καί ἐξαιρετική ποιότητα ἀπό τόν Καθηγητή Πατερικῆς Σκέψης καί Ἁγιολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ, κ. Παναγιώτη Ὑφαντή. Ἡ ὁμολογημένη πνευματική του οἰκειότητα μέ τόν μακαριστό Μητροπολίτη Παῦλο ἦταν ἄλλο ἕνα σημαντικό κίνητρο γιά κεῖνον, ὥστε νά υἱοθετήσει τήν πρωτοβουλία καί νά ὑποσχεθεῖ κάθε συμπαράσταση γιά τήν παροῦσα ἔκδοση.

Πρόκειται γιά τήν αὐτοπαρουσίαση τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἀποκορυφώματος μιᾶς 60χρονης ζωῆς ἑνός μαρτυρικοῦ ἱερέα. Δέν ἦταν ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ΡΚαθολικός ἱεραπόστολος ἀπό τή Δύση στήν Ἀνατολή. Ὅμως, ἐδῶ δέν πρόκειται γιά κάποιον πού συμμετεῖχε σέ κάποιο ἀπό τά παλιά ὀργανωμένα μαζικά προγράμματα προσηλυτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἀπό τή Δύση, ἔστω κι ἄν ἐξῆλθε στο παράτολμο ἄνοιγμά του μέ ἄδεια τῶν ἀ-

νωτέρων του. Ἦταν ἕνας μοναχικός ταξιδιώτης εἰδικά πρός τή μουσουλμανική Τουρκία. Ζοῦσε τή δεοντολογία ἀνοιχτῆς ποιμαντικῆς ὅπως τή χάραξαν οἱ ἀποφάσεις τῆς Β΄ Βατικάνιας, ἀλλά την ἀξιοποίησε μέ τόν δικό του τρόπο σάν ἔγκριση τῆς ψυχικῆς του δύναμης καί ἱεραποστολικῆς διάθεσης.

Δέν ἔπαψε νά εἶναι συνδεδεμένος μέ τούς ἀνθρώπους τῆς παλιᾶς ἐνορίας του στή Ρώμη καί μέ τόν σύλλογο πού ἵδρυσε εἰδικά γιά τόν ἱεραποστολικό του σκοπό. Σ' αὐτούς ἔστειλε τίς τριαντατρεῖς (33) ἐπιστολές πού παρουσιάζονται μεταφρασμένες σ' αὐτό τό βιβλίο. Εκτός ἀπό τή θεία βοήθεια χρειαζόταν καὶ τήν ἀνθρώπινη στήριξή τους. Παρέμεινε πάντοτε ἴδιος, κοινωνικός, ἱερατικός, ἱεραποστολικός, ὡριμάζοντας μέ τά χρόνια ἀνάμεσα σέ δικούς του καί ξένους ἀνθρώπους. Ἔζησε πρῶτα πενηνταπέντε (55) χρόνια ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς καί προετοιμασίας καί ἄλλα πέντε (5) χρόνια ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς σέ περιοχές μουσουλμανικῆς ἐπικυριαρχίας, σέ τόπους ὅπου εἶχε ἁπλωθεῖ ὁ Χριστιανισμός πρῶτα, πρίν φθάσει στή Δύση. Πάντα ἔνιωθε νά δεσμεύεται νά ἀποδώσει τήν δικαιοσύνη στήν πράξη, ἰδίως τώρα πού κυριαρχοῦσε ἀντί τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ μουσουλμανισμός.

Θαρραλέο τό ἄνοιγμά του γιά τρία (3) περίπου χρόνια στήν Οὔρφα τῆς Ἀ. Τουρκίας κοντά στά Τουρκο-Συριακά σύνορα καί ἄλλα δύο (2) χρόνια στήν Τραπεζούντα, περιοχές ἄλλοτε χριστιανικές, πού σήμερα εἶναι μόνο μουσουλμανική ἡ πρώτη ἤ περίπου και τελείως μουσουλμανική ἡ δεύτερη. Ἡ παρουσία του ἀνάμεσά τους ἀποτελοῦσε παρουσία προσέγγισης, παρουσία χαλάρωσης καί ἐπικοινωνίας, ἀλλά καί, ὅταν χρειαζόταν, παρουσία κάθετης διαφωνίας σέ ἀπάνθρωπες πρακτικές (ἐκμετάλλευση μεταναστῶν).

Προσευχόμενος, μελετώντας τή Βίβλο, τελώντας τή δική του λειτουργία, συναντώντας τούς λίγους χριστιανούς, ὅπου ὑπῆρχαν, φανερά ἤ κρυφά, ἀλλά κι ἐκείνους τούς μουσουλμάνους πού θά ἤθελαν νά γίνουν χριστιανοί ἤ εἶχαν γίνει καί ἀντι-

μετώπιζαν κοινωνικό ἀποκλεισμό. Δέν βιαζόταν. Ἀρκεῖτο νά μιλάει τή γλώσσα συνάντησης μέ ἀνθρώπους διαφορετικῆς πίστης. Μ' αὐτόν τόν τρόπο παρουσίαζε μέ ἠρεμία τή δική του σιγουριά γιά τή μοναδική πίστη τοῦ Χριστοῦ.

Στίς 5/2/2005 ἕνας νεαρός μουσουλμάνος εἰσβάλλει στόν ναό τῆς Ἁγίας Μαρίας στήν Τραπεζούντα, τόν βρίσκει γονατιστό νά προσεύχεται μέ ἀνοικτή τή Βίβλο καί τόν δολοφονεῖ με ἐπανειλημμένους πυροβολισμούς! Ἐκείνη ἡ τραγική μαρτυρική του ὥρα θυμίζει τήν κοντινή δική μας ἐποχή.

Οἱ τριαντατρεῖς (33) σωζόμενες ἐπιστολές του, δημοσιευμένες τό 2016 ἀπό τίς ἐκδόσεις «San Paolo» τοῦ Μιλάνου, μεταφρασμένες στά Ἑλληνικά ἀπό τόν Καθηγητή τῆς Θεολογικῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παναγιώτη Ὑφαντή, μέ πρόλογο γιά τήν Ἰταλική ἔκδοση τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μπολόνιας κ. Matteo Zuppi, παρουσιάζονται σ' αὐτό τό βιβλίο. Γιά τήν ἔκδοσή του στα Ἑλληνικά ἐνδιαφέρθηκε προσωπικά ὁ μακαριστός προκάτοχός μου Μητροπολίτης Παῦλος συνεργαζόμενος μέ τόν ἐκλεκτό μεταφραστή, Καθηγητή κ. Ὑφαντή.

Δέν ἀντιπαρέρχομαι ὅποιες θεολογικές ἤ ἐκκλησιολογικές διαφορές βίωσης καί διδαχῆς τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας πιθανόν ὑπάρχουν στό βιβλίο. Θά σταθῶ ὅμως μαζί μέ ὅλους στό κήρυγμα τῆς ἀποφασισμένης καί ἤρεμης μαρτυρικῆς παρουσίασης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό ἕνα κληρικό ἐν μέσῳ ἀλλοπίστων, ἀλλά πάντως ἀνθρώπων. Δέν φοβήθηκε νά ἀνοιχτεῖ στίς δυσκολίες, στό ἄγνωστο, στίς καχυποψίες, στούς κινδύνους.

Ἔστω κι ἄν πρόκειται γιά μιά θρησκευτική αἴσθηση μεγαλείου ψυχῆς, ἀνθρώπινης στάσης ζωῆς, δυνατῆς πίστης καί σπάνιας ἱεραποστολικῆς ἠρεμίας ἄλλου δόγματος καί ἄλλης παράδοσης, ὅμως παρήγαγε ἕνα ἄνθρωπο τοῦ Χριστοῦ καί μάλιστα ἱερωμένο καί ἱεραπόστολο «πιστό ἄχρι θανάτου».

Ὁ ἀποφασιστικός καί μαρτυρικός π. Ἀντρέα Σαντόρο γι' αὐτό βρέθηκε συνειδητά στην Ἀνατολή. Γι' αὐτό ἔμαθε τήν Τουρ-

κική γλώσσα. Γιά νά συναντιέται καθημερινά με ἄγνωστους ἀνθρώπους, πλάσματα τοῦ Θεοῦ ὅπως λέμε ἁπλά. Ὅμως, τελικά αὐτός ὁ κόσμος δέν περιμένει κι ἀπό μᾶς το ἴδιο; Ὄχι μόνο στό ἐξωτερικό στούς παλιότερους καί σύγχρονους Νεοέλληνες οἰκονομικούς μετανάστες. Ἀλλά ἀναγκαστικά καί στό ἐσωτερικό τῆς ἴδιας τῆς πατρίδας μας πού συρρικνώνεται δημογραφικά καί τό κράτος της ὑποδέχεται τόσους μετανάστες.

Ἡ θαρραλέα, ἤρεμη, καθημερινή κι ὅμως ἱεραποστολική πίστη τοῦ μαρτυρικοῦ π. Ἀντρέα Σαντόρο, σέ περιβάλλοντα ἀλλόπιστα, κατά βάση ξενοφοβικά, ἀπορριπτικά καί ἐπιθετικά, μπορεῖ νά μᾶς δώσει ἄλλη μιά ὑποδειγματική εἰκόνα τῆς ἀποφασισμένης χριστιανικῆς πίστης, τῆς ἤρεμης κοινωνικῆς παρουσίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνθρώπινης ἠθικῆς, τῆς σταθερῆς ἱεραποστολῆς τοῦ παραδείγματος.

† Ὁ Δράμας ΔΩΡΟΘΕΟΣ

Εισαγωγή[1]

Η μνήμη των ανθρώπων του Θεού, εκείνων που τοποθέτησαν ψηλά το φως που άναψε Εκείνος για να μπορούν να δείξουν τη δική Του δόξα, μας βοηθά να καταλάβουμε το παρόν, μας ενθαρρύνει στις δυσκολίες, φέγγει μέσα στη νύχτα, όπως τα αστέρια του ουρανού που διεισδύουν στο σκοτάδι και μας βοηθούν να προσανατολιζόμαστε και να πιστεύουμε στο φως. Ο π. Αντρέα Σαντόρο είναι ένας μάρτυρας του διαλόγου και μας δείχνει ένα δρόμο που πρέπει να διανύσουμε, αυτή την εποχή των συγκρούσεων, κατά την οποία αποκαλύπτεται πως αφήσαμε να αυξηθεί υπερβολικά η άγνοια, πως δεν την έχουμε πολεμήσει αρκετά. Συνειδητοποιούμε την αργοπορία, τον εθισμό στη βία, την υπνοβασία που διακόπτεται από απερίσκεπτες ταραχές. Το αστέρι του μας βοηθά να βρούμε το δρόμο που πρέπει να διανύσουμε. Ένα δρόμο δύσκολο, απαιτητικό, ευθύ όπως ο χαρακτήρας του, ανήσυχο, ανοιχτό, πιστό. Ο π. Αντρέα Σαντόρο, που πέθανε ως μάρτυρας στην Τουρκία, έλεγε: «Εμείς είμαστε άνθρωποι του σταυρού, όχι του ξίφους. Έχουμε κληθεί να διαλεγόμαστε, να αναζητούμε αυτό που έχουμε κοινό, να καλλιεργούμε τον αλληλοσεβασμό ως παιδιά του μοναδικού Πατέρα που ανατέλλει τον ήλιο για καλούς και κακούς και ως αδελφοί του Χριστού, ο οποίος μας έσωσε πάνω τον σταυρό». Ο πάπας Φραγκίσκος δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει ότι πρέπει να χτίζουμε γέφυρες και να μην βρίσκουμε καταφύγιο

[1] Το κείμενο αυτό εισάγει τον αναγνώστη στην ιταλική έκδοση των Γραμμάτων από την Τουρκία. (Σ.τ.Μ.)

πίσω από εύκολους και απατηλούς τοίχους. Γιατί οι τοίχοι, εντέλει, μας εμποδίζουν να καταλάβουμε και δεν μας προστατεύουν. Ο π. Αντρέα Σαντόρο είχε διαισθανθεί πόσο αναγκαίο είναι να υπάρχουν γέφυρες, γι' αυτό έγινε ο ίδιος γέφυρα και συνεχίζει να είναι για πολλούς.

Βίωσε με πληρότητα τα μεγάλα όνειρα της Β΄ Συνόδου του Βατικανού, αυτά που μπορούν να ερμηνεύσουν και να απαντήσουν στα πιο πραγματικά όνειρα που κρύβονται στην καρδιά των ανθρώπων. Έγινε συνοδοιπόρος πολλών ανθρώπων που βρίσκονταν στο κοινωνικό περιθώριο, γι' αυτό και θεωρούνταν και κατακρίνονταν αστόχαστα ως εχθροί. Το έκανε αυτό χωρίς το παραμικρό αίσθημα ανωτερότητας, σταθερά ριζωμένος στην ταυτότητά του και δίχως συμβιβασμούς, σαν πραγματικός χριστιανός. Δεν έπασχε από δειλία, ούτε από εσωτερική σύγχυση. Γιατί ο χριστιανός είναι ένας προσκυνητής ενισχυμένος από την πραγματική χριστιανική δύναμη –η οποία, εξάλλου, είναι η πιο αληθινή ανθρώπινη δύναμη– που έχει ο Θεός τοποθετήσει μέσα μας: την αγάπη. Έλεγε ο π. Αντρέα: «Η υψηλότερη οδός της ανωτερότητας είναι αυτή της αγάπης που σκύβει στην ανάγκη του άλλου, που δεν αφήνεται να νικηθεί από το κακό, αλλά νικά το κακό με το καλό…». Οι άνθρωποι της βίας τρέμουν τις «γέφυρες», γιατί αυτές αποκαλύπτουν ποιοι είναι και τους αφήνουν γυμνούς από επιχειρήματα και προφάσεις.

Μόνο οι μικροί αδελφοί (μεγάλοι στην αγάπη), που γίνονται ζωντανές μαρτυρίες και προσκυνητές, χτίζουν έναν καινούριο κόσμο. Αυτή ήταν η «ταπεινή», θα λέγαμε, επιλογή του Αντρέα Σαντόρο, και γι' αυτό πραγματικά μεγάλη.

Το επίθετο umile (ταπεινός) προέρχεται από το λατινικό *humilis* που ετυμολογικά παραπέμπει στη λέξη *humus* που σημαίνει «γη». Ταπεινός είναι αυτός που βαδίζει στο χώμα, που δεν εξυψώνει τον εαυτό του, που δεν κοιτάζει τους άλλους αφ' υψηλού. Ταπεινός είναι αυτός που έχει τα πόδια του στη γη και ακριβώς γι' αυτό συναντά τους άλλους και βοηθά τους άλλους

να πατούν στη γη! Μόνο έτσι έρχεται η ενότητα, η συνάντηση, η ειρήνη. Ο Ισαάκ ο Σύρος λέει: «Όπου ανθίζει η ταπείνωση, εκεί αναβλύζει η δόξα».

Ο π. Αντρέα υπήρξε και παρέμεινε έως το τέλος ένας ιερέας της Εκκλησίας της Ρώμης που προΐσταται στην αγάπη, ένας ιερέας της Καθολικής Εκκλησίας, η οποία νιώθει δικά της τα έσχατα όρια της γης, όπως υπέδειξε ο Διδάσκαλος, και τα υποδέχεται στη μητρική της αγάπη που δεν λησμονεί κανέναν. Γι' αυτό ο π. Αντρέα ένιωσε την ανάγκη να πάει στην Τουρκία και να προσφέρει την παρουσία του Ρωμαίου ιερέα, προκειμένου να ακουστεί ξανά το Ευαγγέλιο εκεί, στην Ανατολή, από όπου μετακενώθηκε στη Ρώμη. Γράφει: «Η Τουρκία είναι κατά κάποιον τρόπο (μαζί με την Ιερουσαλήμ) η μητέρα εκκλησία μας και η μεγάλη μας αδελφή». Υπενθύμιζε αυτό το χρέος που έχουμε απέναντι στη Μέση Ανατολή και θεωρούσε ότι η εξόφλησή του θα μπορούσε να βοηθήσει και την πίστη σε περιοχές, όπου η Εκκλησία δεν αποτελεί μειονότητα. Όπως συμβαίνει πάντα στην κοινωνία –όπου όλα αναμιγνύονται και αυτό που είναι δικό σου είναι και δικό μου– τίποτα δεν είναι μονόδρομος. Πράγματι, ο π. Αντρέα είχε επίγνωση ότι η Ανατολή έχει πολλά να προσφέρει στη Δύση. Το 2000, προτού αφήσει τη Ρώμη, έγραφε τα εξής στους ενορίτες του: «Πηγαίνοντας, θα ήθελα (αν ο Θεός το θελήσει) να αντλήσω και να προσφέρω σε σας λίγη από εκείνη την αρχαία φωτιά και ταυτόχρονα να δώσω σ΄ αυτήν λίγο οξυγόνο, για να λάμψει ακόμη περισσότερο. *Νιώθω αυτή την αποστολή, που ανοίγεται μπροστά μου στο όνομα της Εκκλησίας της Ρώμης, σαν ένα είδος ανταλλαγής*: εμείς έχουμε ανάγκη αυτή την αρχέγονη ρίζα της πίστης αν δεν θέλουμε να πεθάνουμε από την ευζωία, από τον υλισμό, από μια πρόοδο κενή και εφήμερη. Εκείνοι μας έχουν ανάγκη, έχουν ανάγκη τη δική μας Εκκλησία της Ρώμης, για να ξαναβρούν ώθηση, θάρρος, ανανέωση, παγκόσμιο άνοιγμα».

Όταν ο π. Αντρέα ανήγγειλε την αναχώρησή του από τη Ρώμη, ήθελε η απόφασή του αυτή να ακουστεί και να εγκριθεί από το Consiglio dei Prefetti[2]. Πιθανότατα λίγοι ήταν εκείνοι που αντιλήφθηκαν τη σημασία της επιλογής του, η οποία έγινε ξεκάθαρη για όλους μετά από τον θάνατό του: την απλή μαρτυρία ενός χριστιανού σε μουσουλμανικό έδαφος. Ο π. Αντρέα πίστευε στον διάλογο, που δεν ισοδυναμεί με άρνηση, νόθευση ή σχετικοποίηση της χριστιανικής πίστης. Τουναντίον. Διαλέγεται αυτός που είναι σίγουρος για την ταυτότητά του και δεν έχει ανάγκη να την ανακαλύψει «επιτιθέμενος εναντίον κάποιου άλλου» αλλά μιλά με όλους, εμψυχωμένος από μία ήρεμη εσωτερική δύναμη. «Συναντά κανείς το Ισλάμ με τα χέρια απλωμένα πάνω στο σταυρό, όπως ο Χριστός», θύμιζε συχνά ο π. Αντρέα, μια επιλογή που έμελλε να βιώσει κυριολεκτικά πάνω στο ίδιο του το σώμα.

Αυτή η κλήση αφορά τους πάντες. «Πιστεύω ότι ο καθένας από μας μέσα του μπορεί να μικρύνει την απόσταση που χωρίζει αυτούς τους δύο κόσμους. Με αφετηρία το βλέμμα του Χριστού και την αγάπη του Πατέρα που Τον έστειλε σε όλα τα παιδιά Του, μπορούμε να ανακαλύψουμε ξανά ως πιο κοντινούς αυτούς που νιώθουμε μακριά μας. Όπως ο Ιησούς μάς κουβαλούσε όλους μέσα του, για τις αμαρτίες όλων μας έχυνε το αίμα του και όλους μάς ένιωθε πρόβατα της μοναδικής του ποίμνης, έτσι και εμείς μπορούμε να διευρύνουμε την καρδιά μας. Αυτό δεν θα μας εμποδίζει να κηρύττουμε με σαφήνεια και πληρότητα το Ευαγγέλιο και να ζούμε σε πλήρη συμφωνία με αυτό. Αντιθέτως, θα μας κάνει να το νιώσουμε σαν χρέος και καθήκον. Και θα μας βοηθήσει να το κάνουμε αυτό με την καρδιά του εσταυρωμένου Ιησού, που άνοιξε την αγκαλιά του από αγάπη και

[2] Το Consiglio dei Prefetti είναι ένα συλλογικό διοικητικό όργανο της εκκλησιαστικής περιφέρειας (prefettura) της Καθολικής Εκκλησίας της Ρώμης που συγκροτείται από το συμβούλιο των επισκόπων και από 36 εκλεγμένους εφημερίους. (Σ.τ.Μ.)

πληγώθηκε από τη λόγχη, και όχι με τα σκληρά αισθήματα εκείνου που βλέπει πάντα έναν «αντίπαλο» απέναντί του. Μήπως ο Ιησούς είχε αντιπάλους; Ή μήπως έχει ο Θεός; Ακόμη κι αυτόν που πιστεύει ότι ο Θεός έχει αντιπάλους δεν μπορούμε να τον θεωρήσουμε «αντίπαλο». Η ελαχιστοποίηση των αποστάσεων, το γκρέμισμα των τοίχων, το χτίσιμο γεφυρών δεν είναι κάτι που ενδιαφέρει μόνο τους επαγγελματίες, τους ειδικούς ή εκείνους που είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι στο συγκεκριμένο ζήτημα. Όλοι και με πολλούς τρόπους μπορούν να ελαχιστοποιήσουν τις αποστάσεις.

Πόσα βάσανα μάς ενώνουν με τους χριστιανούς και με τους ανθρώπους της Ανατολής… Βιώνουν μια ανείπωτη συμφορά. Δεκάδες χιλιάδες χριστιανοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια, τις εκκλησίες και τη γη τους στο Ιράκ και στη Συρία. Η παρουσία τους εκεί μετρά σχεδόν δύο χιλιετίες. Σήμερα αναρωτιόμαστε αν είμαστε μάρτυρες του τέλους της αρχαίας χριστιανικής ιστορίας στην Ανατολή. Το Χαλέπι, μια πόλη ειρηνικής συμβίωσης, εξακολουθεί να βομβαρδίζεται και να καταστρέφεται.

Ο π. Αντρέα μάς δείχνει το μεγαλείο της αγάπης που διαλέγεται με τη γκρίζα πραγματικότητα. Στο τελευταίο του γράμμα, μετά από ένα βίαιο επεισόδιο που προκάλεσαν κάποιοι νεαροί Τούρκοι μουσουλμάνοι, γράφει: «Πρέπει να ομολογήσω ότι φοβήθηκα και για αρκετές νύχτες έμεινα άυπνος». Όμως ο π. Αντρέα παρέμεινε εκεί, σε εκείνη την απομακρυσμένη γωνιά της γης με λιγότερους από δέκα χριστιανούς, για να συνεχίσει να προσφέρει την αγαθή του μαρτυρία. Ήταν η πραγματοποίηση του ονείρου του. «Το πρώτο μου όνειρο είναι να πραγματοποιηθούν τα δικά Του όνειρα, γιατί τα δικά μας όνειρα έχουν μικρή αξία, τα όνειρα του Θεού είναι αυτά που μετράνε. Συνεπώς, εγώ παρακαλώ τον Κύριο: “Πραγματοποίησε τα όνειρά σου, πραγματοποίησε τις επιθυμίες σου”. Είναι νόμιμο να ονειρευόμαστε, αρκεί να στηρίζονται σε Αυτόν οι επιθυμίες μας. Το

δικό μου όνειρο είναι αυτό: να ανάψουν μικρά φώτα, μικροσκοπικά, σχεδόν αόρατα, σπαρμένα εδώ κι εκεί, που να καταστήσουν απλώς παρόν το όνομα του Ιησού, αυτή την αρχέγονη πίστη του Αβραάμ, και να είναι μικρά προζύμια συνάντησης και συμφιλίωσης, διαλόγου και αμοιβαίας μαρτυρίας μεταξύ εβραίων, μουσουλμάνων και χριστιανών. Να είναι μικρές κοινότητες που, συναγμένες γύρω από τον Λόγο, την προσευχή και την Ευχαριστία και σε αδελφική κοινωνία, να λάμπουν ανάμεσα στους άλλους».

Η παραμονή του στην Τουρκία είναι ένα μυστήριο αγάπης, την πλήρη προφητική δύναμη του οποίου ίσως μόνο τώρα μπορούμε να αντιληφθούμε. Αυτός ο σπόρος που έπεσε στη γη είναι προορισμένος να φέρει πολύ καρπό.

Μας το θυμίζει στην τελευταία του επιστολή: «Η Βασιλεία των ουρανών δεν είναι άραγε όμοια με ένα κόκκο σινάπεως, τον πιο μικρό από όλους τους σπόρους; Τον ρίχνεις και έπειτα τον αφήνεις να λειτουργήσει…». Όταν μια νεαρή μουσουλμάνα, μέσα στον μικρό ναό της Τραπεζούντας, του είπε, μαζί με τις φίλες της: «Κι εμείς σε αγαπάμε», ο π. Αντρέα γράφει: «Το να ακούγεται η φράση "Σε αγαπάμε", μέσα σε έναν ναό, μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, μου φάνηκε σαν μια αχτίδα φωτός. Θα αρκούσε και μόνον αυτό για να δικαιώσει τον ερχομό μου εδώ».

Ο π. Αντρέα μάς άνοιξε ένα παράθυρο για να ατενίσουμε την ωραιότητα της ζωής του, τη δύναμη της μαρτυρίας του και μας βοηθά να σκεφτούμε πράγματα που πριν δεν σκεφτόμασταν με τόση δύναμη. Είναι κάποιος που έδωσε μαρτυρία και μαρτύρησε για τον διάλογο μεταξύ των θρησκειών και μεταξύ των λαών. «Η αποστολή μου είναι ο διάλογος μεταξύ των πίστεων», επαναλάμβανε συχνά. Και επέλεξε ως αποστολή του να γίνει μία γέφυρα, ακριβώς τη στιγμή που αυτός ο κόσμος γνωρίζει μια τρομακτική αναβίωση των συγκρούσεων.

Δεν είναι η σύγκρουση μεταξύ των πολιτισμών που μας σώ-

ζει αλλά η ειλικρινής και ρωμαλέα συνάντηση που μας υπαγορεύει η χριστιανική αγάπη. Τα λόγια της τελευταίας του επιστολής, που δίνουν την εντύπωση μιας πνευματικής διαθήκης, είναι σαφή: «Το πλεονέκτημα ημών των χριστιανών να πιστεύουμε σε έναν άοπλο Θεό, σε ένα Χριστό που μας καλεί να αγαπάμε τους εχθρούς[3], να υπηρετούμε για να είμαστε "οικοδεσπότες"[4], να είμαστε τελευταίοι για να γίνουμε πρώτοι[5], να πιστεύουμε σε ένα Ευαγγέλιο που απαγορεύει το μίσος, την οργή, την κατάκριση, την κυριαρχία, να πιστεύουμε σε έναν Θεό που έλκει με την αγάπη και δεν κυβερνά με την ισχύ, είναι ένα πλεονέκτημα που δεν πρέπει να χάσουμε. Είναι ένα "πλεονέκτημα" που μπορεί να μοιάζει να "μειονεκτεί" και να προξενεί την ήττα· και είναι τέτοιο στα μάτια του κόσμου, αλλά είναι νικηφόρο στα μάτια του Θεού και ικανό να κατακτήσει την καρδιά του κόσμου. Έλεγε ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος: "Ο Χριστός βόσκει πρόβατα, όχι λύκους. Αν παραμείνουμε πρόβατα θα νικήσουμε, αν γίνουμε λύκοι θα ηττηθούμε". Δεν είναι εύκολο, όπως δεν είναι εύκολος ο σταυρός του Χριστού, που αντιπαλεύει πάντα τον πειρασμό της γοητείας του σπαθιού. Υπάρχει κανείς που θα θελήσει να προσφέρει στον κόσμο την παρουσία "αυτού" του Χριστού; Υπάρχει κανείς που θα θελήσει να δώσει το παρών σε αυτό τον κόσμο της Μέσης Ανατολής, απλώς ως "χριστιανός", σαν "αλάτι" στη σούπα, σαν "προζύμι" στο ζυμάρι, σαν "φως" στην κάμαρα, σαν "παράθυρο" ανάμεσα σε υπερυψωμένους τοίχους, σαν "γέφυρα" ανάμεσα σε δύο αντίθετες όχθες, σαν "προσφορά" συμφιλίωσης;». Αυτά τα λόγια δεν πρέπει να τα αφήσουμε να χαθούν. Κυρίως αυτή την ώρα πρέπει να τα συλλέξουμε και να τα διατηρήσουμε, γιατί είναι ποτισμένα με το αίμα του, με το μαρτυρικό του παράδειγμα.

---

[3] Πρβλ. Μτ 5, 44. (Σ.τ.Μ.)
[4] Πρβλ. Μκ 9, 35. (Σ.τ.Μ.)
[5] Πρβλ. Μτ 19, 30. (Σ.τ.Μ.)

Έχουμε ανάγκη από περισσότερο διάλογο, από περισσότερα παράθυρα, από περισσότερη γνώση, από μεγαλύτερη παρουσία για να μη νικηθούμε από την απόσταση. Δεν μπορούμε να αφήσουμε το μίσος ή την ασυνεννοησία να μας κυριεύσουν. Ο διάλογος είναι ο πρώτος τρόπος να αγαπάμε, και είναι η μοναδική οδός για να συντρίψουμε τη λογική της βίας και του πολέμου! Όπως έλεγε ο άγιος Αυγουστίνος: «Ipsa bella verbo occidere» («Να σκοτώνεις τον πόλεμο με τον λόγο»). Αυτή είναι η λογική που συντρίβει τη λογική της βίας, γιατί η επιλογή του χριστιανού, η ανθρώπινη επιλογή είναι «obtinere pacem pace, non bello» («να κερδίζεις την ειρήνη με την ειρήνη, όχι με τον πόλεμο»).

Η ταπεινή, αποφασιστική, άοπλη μαρτυρία του π. Αντρέα είναι πως η αγάπη είναι πιο δυνατή από τον θάνατο και από εκείνους που θανατώνουν. Δεν είναι εύκολο αυτό. Γιατί προϋποθέτει ταπείνωση, δουλειά, άρση του σταυρού, ανανέωση του τρόπου να είμαστε χριστιανοί με τρόπο θαρραλέο και γενναιόδωρο. Ευχαριστούμε π. Αντρέα.

Matteo Zuppi
Σεβ. Αρχιεπίσκοπος Μπολόνιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογος 7
(Σεβ. Μητροπ. Δράμας Δωρόθεος)

Εισαγωγη 11
(Αρχιεπ. Μπολόνιας Matteo Zuppi)

Προοιμιο 19
Ο βίος και το μήνυμα ενός ανθρώπου
(Π. Αρ. Υφαντής, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ)

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

1. Ρώμη, τέλη Μαΐου 2000 31
2. Ρώμη, Ιούνιος 2000 36
3. Ούρφα, 9 Νοεμβρίου 2000 38
4. Κωνσταντινούπολη/Ούρφα, 21 Ιανουαρίου 2001 43
5. Κωνσταντινούπολη-Ούρφα, 10 Φεβρουαρίου 2001 55
6. Άγιο Πάσχα 2001 63
7. Ούρφα-Χαρράν, 27 Απριλίου 2001 68
8. Ρώμη, 1η Ιουλίου 2001 77
9. Ρώμη, 10 Σεπτεμβρίου 2001 83
10. Κωνσταντινούπολη, 28 Οκτωβρίου 2001 89
11. Ούρφα-Χαρράν, Χριστούγεννα 2001 96
12. Κωνσταντινούπολη, 13 Ιανουαρίου 2002 98
13. Ούρφα-Χαρράν, 26 Φεβρουαρίου 2002 105
14. Ούρφα-Χαρράν, 23 Απριλίου 2002 111
15. Ούρφα-Χαρράν, 30 Μαΐου 2002 118

16. Ρώμη, 11 Σεπτεμβρίου 2002 123
17. Ούρφα-Χαρράν, 9 Οκτωβρίου 2002 128
18. Κωνσταντινούπολη, 21 Δεκεμβρίου 2002 137
19. Τραπεζούντα, 25 Ιανουαρίου 2003 146
20. Ούρφα-Τραπεζούντα, 26 Φεβρουαρίου 2003 154
21. Τραπεζούντα/Ούρφα-Χαρράν, 30 Απριλίου 2003 162
22. Ρώμη, 28 Ιουνίου 2003 172
23. Τραπεζούντα, 19 Σεπτεμβρίου 2003 182
24. Τραπεζούντα/Ούρφα-Χαρράν, 3 Νοεμβρίου 2003 188
25. Τραπεζούντα, 18 Ιανουαρίου - 1η Φεβρουαρίου 2004 197
26. Τραπεζούντα, 11 Μαΐου 2004 208
27. Τραπεζούντα, 15 Σεπτεμβρίου 2004 217
28. Τραπεζούντα, Χριστούγεννα 2004 227
29. Ρώμη, 11 Φεβρουαρίου 2005 237
30. Τραπεζούντα, 13 Απριλίου 2005 246
31. Τραπεζούντα, 18 Μαΐου 2005 257
32. Τραπεζούντα, 28 Οκτωβρίου 2005 269
33. Ρώμη-Τραπεζούντα, 22 Ιανουαρίου 2006 276

Φωτογραφικο Επιμετρο 287